

НАРОДНА
КУЛЬТУРА
ПОДІЛЛЯ

В КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ

Управління культури Вінницької
обласної державної адміністрації

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
Народознавчий центр

Вінницький обласний центр народної творчості

Вінницький обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників

Вінницький факультет Державної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

Рік культури в Україні

НАРОДНА КУЛЬТУРА ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Збірник наукових праць
Міжнародної науково-практичної конференції

Вінниця 2004

УДК 37.035.6(082.1)
ББК 74.200.504я43
Н 30

Редакційна колегія:

Н. Л. Іваницька — доктор філологічних наук, професор ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
Л. М. Копаниця — доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка;
В. А. Косаківський — старший викладач ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
М. М. Кравець — доктор історичних наук, професор ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
Н. А. Малинська — доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка;
Л. С. Мельничук (відповідальний редактор) — кандидат історичних наук, доцент ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
І. М. Олійник (відповідальний секретар) — методист Народознавчого центру ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
Ю. І. Поп — доктор історичних наук, професор ВДПУ ім. М. Коцюбинського;
В. І. Сергійчук — доктор історичних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка;
А. І. Сторожук — кандидат мистецтвознавства, викладач Барського гуманітарно-педагогічного коледжу;
Т. О. Цвігун — директор Вінницького обласного центру народної творчості

Рецензенти:

В. К. Борисенко — доктор історичних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка;
Л. Ф. Дунаєвська — доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (протокол № 12 від 23 червня 2004 р.).

НЗО **Народна** культура Поділля в контексті національного виховання: 36. наук, праць/Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін.; Відп. ред. Л. С. Мельничук; Упр. культури Вінниц. обл. держ. адміністрації; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Народозн. центр; Вінниц. обл. центр нар. творчості; Вінниц. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників; Вінниц. ф-т Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв.— Вінниця, 2004.— 400 с.

ISBN 966-621-200-5 УДК 37.035.6(082.1) ББК74.200.504я43

До збірника наукових праць увійшли статті учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Народна культура Поділля в контексті національного виховання», яка відбулася 14-15 жовтня 2003 р. у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського.

© Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2004

ISBN 966-621-200-5

<i>Надія Василенко</i>	
Викладання народознавчих дисциплін в гуманітарно-естетичному колежі № 29 м. Вінниці.....	272
<i>Галина Драч</i> Кабінет народознавства гуманітарно-естетичного колежу № 29 м. Вінниці . . .	
<i>Надія Йохна</i>	
Досвід творчої пошукової та народознавчої роботи на уроках рідної мови, читання, математики	275
<i>Людмила Лужанська</i>	
Формування в учнів трудової культури засобами народознавства	279
<i>Лідія Мельничук</i>	
Народна культура і майбутній вчитель	280
<i>Віктор Косаківський, Євгенія Косаківська</i>	
Етнографічний музей та рукописні фонди Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського	287
<i>Наталя Сивачук</i>	
Наукове студентське товариство імені Гната Танцюри в Уманському педагогічному університеті	291
<i>Лариса Йовенко</i>	
Дослідження родинновиховного досвіду українців Східного Поділля у процесі пошукової діяльності студентів-філологів (за матеріалами етнографічної, діалектологічної та етнопедагогічної практик).....	294
<i>Танасій Колотило, Валерій Щегельський</i>	
Сучасні етнологічні вивчення Поділля (з досвіду лабораторії етнології Кам'янець-Подільського педагогічного університету).....	301
<i>Ольга Самоєнко</i>	
Роль училища Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у формуванні національної гідності, патріотизму та громадянських почуттів студентів.....	307
<i>Євгенія Косаківська</i>	
Етномузейництво Поділля: становлення і розвиток.....	309
<i>Лілія Гальчевська</i>	
Етнографічний спадок одного села в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею	314
<i>Ольга Карпова</i>	
Історія формування колекцій з гончарства Поділля в Російському етнографічному музеї (Санкт-Петербург).....	319
<i>Ірина Олійник</i>	
Юзеф Антоній (Йосип Йосипович) Ролле як етнограф Поділля	322
<i>Лариса Божко</i>	
Владислав Городецький і Поділля	335
<i>Піля Єгурнова</i>	
Подільське містечко як явище культури	340
<i>Світлана Трухманова</i>	
Етносоціальні особливості міського населення Поділля у 20-х рр. ХХ ст.	346
<i>Наталка Корнівська</i>	
До історії села Крикливець.....	352

Світлана Трухманова

Етносоціальні особливості міського населення Поділля у 20-х рр. ХХ ст.

20-ті рр. ХХ ст. привертають увагу дослідників змінами політичного курсу більшовицького уряду, наслідки яких відбилися в усіх сферах суспільного життя, зокрема позначилися на міському населенні. Дані про кількість і склад мешканців міст за національною ознакою та заняттями дозволяють простежити деякі особливості урбанізації Поділля.

На початок досліджуваного періоду на Поділлі переважало сільське населення — 85,8%, а мешканці міст та містечок становили 14,2% від загальної кількості¹. Три подільські округи: Кам'янецький, Могилівський та Тульчинський — мали ступінь урбанізації від 5 до 10%, коли загальноукраїнський показник складав 18,5%². Але за щільністю населення Поділля у 20-х рр. утримувало перше місце в Україні, що було одним із чинників зростання місті. Інший чинник — наявність робочих місць — обмежувався порівняно низьким рівнем розвитку місцевої промисловості.

Кількість населення у містах Поділля на 1920 р. була меншою від 1917 р. на 13%⁴. На середину 20-х рр. населення Поділля зросло вже до 3 097 072 осіб. Проте на сільське припадало 89,16% проти 10,84% міського. Порівняно з 1920 р. сільське населення зросло на 3,36%, а місто відповідно втратило таку ж частку, що фіксує негативні тенденції у процесі урбанізації⁵. Гайсин⁶ Тульчин і Могилів-Подільський в цей час являють собою природний перехід до містечкових поселень міського типу, а такі містечка, як Брацлав, Шаргород, Меджибіж, Нова Ушиця, поступово розчиняються серед сільських поселень⁷. Переписом 1926 р. було зафіксовано зростання кількості мешканців всіх окружних міст, проте Кам'янець-Подільський не досягає навіть рівня 1897р. Лише населення Вінниці постійно збільшувалося після 1920 р.

За даними 1931 р. міське населення Поділля зросло на 1,7%, що видається зовсім незначним порівняно з 75,7% у Гірничому підрайоні на Донбасі (Артемівський, Сталінський та Луганський округи). В той час у 8 значних містах Поділля з 28 обстежених кількість мешканців зросла в середньому на 11,4%, в інших вона знизилась в середньому на 9,5% (за підрахунками автора)⁸. Це дозволяє зробити припущення, що населення краю, зокрема міське, досить активно розселялося по великих містах та промислових центрах України.

Такі особливості урбанізації Поділля в радянський час не належать до природних, а є наслідком рішень більшовицької влади, спрямованих на розвиток важкої та видобувної промисловості, енергетики, водночас обмеження інших галузей народного господарства. Внаслідок цього економічний потенціал Подільської губернії не був використаний повною мірою, а розвиток міст загальмувався.

Зміни кількості міського населення краю збігались із деформацією складу міських мешканців щодо занять. Аналізуючи застосування праці самодіяльного міського населення за Всесоюзним міським переписом 1923 р., відзначаємо, що найбільша частка мешканців Вінниці (близько 40%) працювала на державній

службі, а 20% — у сільському господарстві, жителів Кам'янця-Подільського, Проскурова та Тульчина — на державній службі та в кустарно-ремісничій промисловості. Частка робітників складала близько 2%. Отже, окружне місто Поділля початку 20-х рр. було насамперед адміністративним центром.

Неп тимчасово стимулює розвиток товарно-грошового обігу у містах, поступово поживляє ринкові відносини між селом і містом. На 1926 р. порівняно з 1923 р. (підрахунки автора) в усіх окружних містах збільшилася кількість самодіяльного населення в середньому на 10,25%. Отже, значна маса подолян вже була спроможна існувати завдяки певному індивідуальному джерелу доходів. Водночас в середньому на 15,4% зменшилася частка самодіяльного населення, залученого до державної служби⁹. Натомість спостерігається зростання у графі «Інші самодіяльні», до якої найбільшою групою входили члени родин, що допомагали голові родини у сільському господарстві, торгівлі, кустарно-ремісничій промисловості. До цієї ж категорії включалися ратне, що в основному жили за рахунок наймачів їхніх власних помешкань. До «Інших самодіяльних» також належать нечисленні особи вільних професій (лікарі та вчителі, що заробляли приватними послугами), пенсіонери, утриманці дитячих будинків, учні-стипендіати, декласоване населення, тимчасово безробітні та військовослужбовці¹⁰. Привертає увагу зростання вказаної групи в середньому на 23,66% порівняно з 1923 р. Подільське місто у середині 20-х рр. за типом стає дрібнотоварно-торговим.

Міський облік 1931 р. зафіксував зміни у складі населення подільських окружних міст. Так, у Вінниці вважалися самодіяльними 28 354 осіб, чи майже 43%¹¹. Це більше від 1926 р. на 1,32%. У Могилеві-Подільському цей показник зріс ще більше — на 12,52%, у Проскурові — на 4,36%. Населення міст все більше втягується у трудову діяльність, коштом якої забезпечує себе.

Значна частка самодіяльного населення Вінниці (близько 33%) припадає на робітників, причому більше половини з них працюють у фабрично-заводській промисловості, а лише 5% — у кустарно-ремісничій. З деякими відхиленнями ця пропорція спостерігається і в інших окружних містах.

Група службовців у Вінниці на початку 30-х рр. зросла порівняно з 1926 р. на 7,2%, у Могилеві-Подільському — на 4,49%, у Проскурові — на 10,38%. Проте це зростання не досягло рівня початку 20-х рр., оскільки у 1926 р. їх чисельність становила на 15% менше від цифри 1923 р.

Таким чином, на підставі переважання чисельності робітників у складі міського населення можна стверджувати, що на початку 30-х рр. окружні міста Поділля поступово пролетаризуються.

Важливе значення для подільських міст мав етнічний склад населення. Він сформувався історично в умовах гноблення українського міщанства польською шляхтою та царським урядом Російської імперії.

Богдан Кравченко відзначає, що у XIX ст. урбанізація України загалом та Правобережжя зокрема проходила без участі українців, вони були найменш урбанізованою групою на своїй рідній землі — 17% міського населення на відміну від 38% серед росіян та 45% серед євреїв. Внаслідок цього, а також колонізаторської політики російського уряду міста сприяли русифікації

нечисленних українців, які там проживали¹². Подібне становище зберігалось і на початку ХХ ст.

Через революційні події 1917-1920 рр. та міграції міських мешканців до сіл протягом 20-х рр. відбувається перезаселення міст, що разом з новою економічною політикою вплинуло на зміни етнічного складу міщан. Визначати його важко через особливості самоідентифікації міських мешканців в умовах панування радянської влади, її русифікаторської політики навіть за тимчасової українізації. Вірогідно, що існували випадки свідомого віднесення себе до росіян з боку представників інших етнонаціональних спільнот. Але загалом не можна не зважати на ті статистичні дані.

Національний склад міського населення краю висвітлюють матеріали Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923 р. У переліку фігурують 15 національностей. Найбільше у містах Поділля євреїв (44,5% населення окружних міст і 43% всього міського населення), менше українців (відповідно 34% і 39%), росіян (відповідно 14% та 12%), поляків (відповідно 5,4% та 4,6%). Представники інших національностей становлять незначну частку: від 0,83% білорусів до 0,003% румунів. Тому аналіз національного складу міського населення Поділля у 1923 р. доцільно обмежити 4 основними групами¹³.

	Кількість населення	Євреї	Українці	Росіяни	Поляки
<i>Міста і селища міського типу</i>					
До 10 тис. мешканців	212 954	139 950	56 284	10 569	4 863
<i>Окружні центри</i>					
Вінниця	51 315	20 201	18 218	9 049	2 238
Гайсин	13 747	4 970	6 958	1 407	266
Кам'янець-Подільський	29 533	13 450	11 066	2 881	1 710
Могилів-Подільський	19 613	9 241	6 785	2 853	541
Проскурів	24 880	12 674	5 052	3 635	3 192
Тульчин	11 704	6 574	3 341	1 523	187
Всього по містах Поділля	247 244	106 240	96 008	29 948	11 311

Загальний перепис населення 1926 р. зареєстрував в містах лише 11% українців проти 50% росіян та 77% євреїв¹⁴. Але загалом у 20-ті рр. ХХ ст. представництво українців у містах зросло. Так, на Поділлі серед міського населення у 1926 р. нараховувалося 171 343 українці. Політика українізації сприяла зростанню української національної самосвідомості, полегшила входження українців у міське середовище, яке тоді також частково українізувалося. Поруч мешкали 148 687 євреїв, 25 246 росіян та 15 160 поляків¹⁵. Тобто частка українців у подільських містах була меншою, ніж загальна кількість представників інших національних груп.

У процесі урбанізації радянського суспільства влада поширювала

інтернаціональні ідеї. Показником їх проникнення у свідомість міських мешканців є міжнаціональні шлюби. Так, у звіті Подільського губстатуправління ЦСУ України за 1925 р. подаються цифри, що свідчать про національність осіб, які уклали шлюб в окружних центрах.

Загалом по цих містах зазначено 1787 одружень. Найбільша кількість шлюбів у власному етнічному середовищі була укладена українцями та євреями. Серед 758 українців 44 одружились з росіянками, 38 — з польками, 15 — з єврейками, 661 — з українками. Серед 647 євреїв 7 брати шлюб з українками, 8 — з росіянками, 3 — з польками, а 629 — з єврейками.

Чоловіки-росіяни, навпаки, частіше одружувались з українками — 121 шлюб проти 66 з росіянками, 25 з польками, 5 з єврейками (загальна кількість шлюбів, укладених росіянами,— 223).

Поляки уклали 26 шлюбів з українками, 10 — з росіянками, 1 — з єврейкою проти 34 з польками (загальна кількість шлюбів поляків -72)¹⁶.

Українки зареєстрували 661 шлюб з українцями, 121 — з росіянами, 17 — з поляками, 7 — з євреями (із 861 шлюбу українок).

Євреї створили 629 родин з євреями, 15 — з українцями 8 — з росіянами, 1— з поляком (загальна кількість їхніх шлюбів — 656).

Польки вступили в 38 шлюбів з українцями, 34 — з поляками, 25 — з росіянами, 3 — з євреями (із 110 шлюбів польок).

Росіянки уклали 44 шлюби з українцями, 66 — з росіянами, 10 — з поляками, 8 — з євреями (із 136 шлюбів)¹⁷.

Таким чином, у 20-х рр. ХХ ст. у подільських містах спостерігається створення національно змішаних шлюбів на тлі збільшення української частки міського населення. Традиційна замкненість етносів долається впливом міської культури, побутовим спілкуванням, поширенням владою інтернаціональних ідей. Шлюби росіян з українками на тлі провідної ролі чоловіка в сім'ї русифікують населення на рівні родини, змінюють стереотипи й традиції українського сімейного життя. Також в єврейському середовищі починають брати шлюб з представниками інших етнічних спільнот. Загалом українці, росіяни, євреї та поляки міжнаціональними шлюбно-сімейними зв'язками утворюють нові умови існування міського населення на перетині культур.

Отже, процес повільної урбанізації Поділля у 20-х рр. ХХ ст. відбувався паралельно з міграціями міського та сільського населення у великі міста та промислові центри, збігався з поступовою пролетаризацією мешканців міст і мав виразні риси переважання неукраїнців. Міжнаціональні шлюбно-сімейні зв'язки у містах Поділля стають передумовами для подальшого нівелювання національних особливостей міських мешканців, створення однорідного етносоціального і культурного міського середовища.

Джерела та література

1. Население Украины поданным переписи 1920 г.— Х., 1923.— С. 48.— (Статистика Украины. Серия I: Демография. № 28. Т. 1. Вып. 11).
2. Вологодцев И. К. Особенности развития городов Украины.— Х., 1930. — С. 156.
3. Населені місця Поділля /ЦСУ України; Поділ, губ. стат. бюро.— Вінниця, 1925.- С XXVII.
4. Хозяйственное строительство Подолии: Отчет губэкономсовещания Укр. Экон. совету.— Винница, 1922,— С. 2, 6.
5. Національний склад міського населення України: Поперед, підсумки Всесоюз. перепису населення 1926 р. /ЦСУ УСРР.- Х., 1927.- С.XII—XIII.— (Статистика України. № 96. Т. I. Вип. 1.).
6. На підставі рішень ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад (3—10.05.1925) і постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. були ліквідовані губернії, зокрема Подільська, зменшена кількість округів і районів. Після ліквідації Гайсинського округу більша його частина відійшла до Тульчинського на Поділлі, Хащеватський район — до Першотравневого на Одещині. Гайсин втрачає адміністративний статус окружного міста.
7. Населені місця Поділля.— С. VII, XXV.
8. Підсумки обліку міської людності УСРР 1931 року.— Х., 1933.— С XXXII-XXXV.
9. Подгаецкий В. В. Количественные методы в исследовании массовых источников.— Днепропетровск, 1990.— С. 83—85.
10. Подгаецкий В. В. Города Украины в годы нэпа.— Днепропетровск, 1994. - С. 53-54.
11. Підсумки обліку міської людності УСРР 1931 року.—С. 32—33.
12. Кравченко Б. Соціальні зміни та національна свідомість в Україні ХХ століття. - К., 1997. - С 26.
13. Складено на основі кн.: Населення в містах України (за даними Всесоюзного міського перепису 15 березня 1923 р.).— Х., 1925. — С 124—129.— (Статистика України. Серия I: Демография. Т. II. Вип. 3/77).
14. Кравченко Б. Вказ. праця.— С 76-77.
15. Короткі підсумки перепису населення України 17.12.1926 р.— Х., 1928.— С. 56—57.— (Статистика України. Серия I: Демография. № 124. Т. V. Вип. 2).
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. Р-582. Оп. 1. Спр. 912. Арк. 14, 39, 76, 102, 117.
17. Там само.